

שובה של 'המדינה האחת': כיצד מתבסס הרעיון 'מדינה אחת לשני עמים' בזירה הפלסטינית והופך מתרחיש קלוש ליעד מועדף

מיכאל מילשטיין ואבי יששכרוף

תפיסת 'המדינה האחת' מתקיימת במערכת הפלסטינית לצד 'חזון שתי המדינות' מאז ראשית ימי הסכסוך בינה לבין התנועה הציונית. עם כינון הרשות הפלסטינית נדחק הצידה רעיון המדינה האחת, שהיה בעל אחיזה עמוקה במערכת הפלסטינית במשך עשורים רבים (בפרט בדמות יעד 'המדינה הפלסטינית הדמוקרטית'). ואולם, נוכח המשבר הרב־ממדי הפוקד את המערכת הפלסטינית בשנים האחרונות, ובלבו הבנת הקושי המתמשך ביישום חזון שתי המדינות, ניכרת התעוררות בשיח על 'המדינה האחת'. בניגוד לעבר, אז הדיון היה נחלת אליטות מצומצמות וניזון משיקולים אידיאולוגיים ופוליטיים, כיום השיח רווח בחברה כולה ומונע מכוח שיקולים מעשיים וחומריים של כמיהה למרקם חיים יציב. כך, ללא תכנון וכוונה, שני העמים גולשים בהדרגה למציאות של מדינה אחת, שבה צפויים כנראה להקצין ולהתפרץ המתחים המובנים ביניהם.

מילות מפתח: ישראל, הרשות הפלסטינית, הסדר ישראלי-פלסטיני, התהליך המדיני, חזון שתי המדינות

אלוף משנה (מיל') מיכאל מילשטיין הוא ראש הפורום ללימודים פלסטיניים במרכז משה דיין ללימודי המזה"ת ואפריקה. הוא שימש בעבר יועצו לעניינים פלסטיניים של מתאם פעולות הממשלה בשטחים וכראש זירה באמ"ן. אבי יששכרוף הוא פרשן 'וואלה' וכן *The Times of Israel* לענייני ערבים. מיוצרי הסדרה "פאודה".

"רבים יטענו שהדבר לעולם לא יקרה שכן שני הצדדים יתעשתו... אבל כמה זמן ניתן לחיות במצב של סטטוס קוו? אנו נתעורר יום אחד ונעמוד בפועל בפני מדינה אחת. הדבר דומה לסצנה מתוך הסרט 'תלמה ולואיז' שבה שתי הנשים פונות מהכביש המהיר ולרגע החיים נראים נהדרים, ואולם בסוף הדרך נמצא מצוק עם תהום".¹ דבריו של דן קרצר, דיפלומט אמריקאי ותיק שהיה בעבר שגריר ארצות-הברית בישראל ובמצרים, ממחישים במידה רבה פער בסיסי בניסיון הישראלי להבין את האתגרים המתפתחים מכיוון הזירה הפלסטינית. רוב הגורמים המדיניים והביטחוניים בישראל פועלים בקצב מהיר. הם מונעים מכוח זיכרון תקדימי העבר (בעיקר הטראומתיים שבהם) וממוקדים במעקב אחר התפתחויות שוטפות, במיוחד במישור הפוליטי והצבאי. בעקבות זאת הם דרוכים בדרך כלל לקדם את פניהן של דרמות דוגמת גלי טרור, התפרצויות עממיות וכאוס. כל זאת, בזמן שהאתגרים המשפיעים ביותר על המציאות מתפתחים לא פעם בזרמי המעמקים ובקצב אטי יחסית.

תרחיש 'המדינה האחת' – כלומר ישות מדינתית אחת בכלל השטח שבין נהר הירדן לים התיכון – נמנה עם אותה קבוצה של אתגרים חמקמקים לזיהוי ולפענוח. אין מדובר בתפיסה חדשה. הרעיון קיים מאז ראשית הסכסוך הישראלי-

פלסטיני, ולמעשה מתקיים בכפיפה אחת במשך עשרות

שנים עם חזון שתי המדינות, ואף היו תקופות שבהן הוא היה הדומיננטי מבין שני הרעיונות, בעיקר במערכת הפלסטינית. זאת ועוד, ראוי להדגיש כי אין מדובר ברעיון מונוליתי אלא במנעד רחב ולפרקים אף קוטבי של פרשנויות לאותו מושג לכאורה. הן בקרב הפלסטינים והן בקרב הישראלים דומיננטית הפרשנות ששמה דגש על בלעדיות ועל הגמוניה של קבוצה אחת, ועל דחיקה של השנייה למעמד משני (למשל שאיפת חמאס לכינון מדינה פלסטינית אחת בעלת צביון אסלאמי; שאיפתם של גורמים בזרם הלאומי ובזרם השמאל במערכת הפלסטינית לכינון מדינה פלסטינית ערבית; או מנגד – כמיהת גורמי ימין בישראל לייסד מדינה אחת בעלת רוב ומאפיינים יהודיים מובהקים). הפרשנות השנייה למונח – שבה מושם דגש על שותפות בין שני הלאומים – הייתה מאז ומעולם בעלת אחיזה מוגבלת יותר משני צידי המתרס. בהקשר זה בולטים בעיקר הרעיון הדו-לאומי או הדגם הפרטיבי.

העיסוק בנושא המדינה האחת רווח מאוד במישור הפוליטי והציבורי בישראל בעשור האחרון, ומלווה בדיון

גורמים מקרב אגפי השמאל והמרכז בפוליטיקה הישראלית מעלים בהתמדה את רעיון המדינה האחת כאות אזהרה מפני ההשלכות של אי-קידום התהליך המדיני, ובראשן אובדן הרוב היהודי בה.

מנגד, הוא מתואר על ידי חלק גדול מגורמי הימין כהזדמנות שיש לחתור למימושה לצורך קידום היעדים הלאומיים של ישראל.

נוקב על דיוקנה העתידי של המדינה. גורמים מקרב אגפי השמאל והמרכז בפוליטיקה הישראלית מעלים בהתמדה את רעיון המדינה האחת כאות אזהרה מפני ההשלכות של אי-קידום התהליך המדיני, ובראשן אובדן הרוב היהודי בה; ומנגד, הוא מתואר על ידי חלק גדול מגורמי הימין כהזדמנות שיש לחתור למימושה לצורך קידום היעדים הלאומיים של ישראל. ואולם, השיח הישראלי לא דן כמעט בשאלה כיצד מנותחת סוגיית המדינה האחת בצד הפלסטיני.

בזירה הפלסטינית גוברים בשנים האחרונות העניין, העיסוק ובמידה רבה גם התמיכה ברעיון המדינה האחת. רעיון זה נע בהדרגה משולי השיח למרכזו, והוא מלווה בהתבוננות קולקטיבית רצינית יותר מאשר בעבר. ואולם, הפרשנות הנוכחית המוענקת לרעיון זה שונה בתכלית מזו שהפלסטינים העניקו לו בעבר. השוני בא לידי ביטוי במספר היבטים: ראשית, בעבר הונהג הרעיון על ידי אליטות פוליטיות ואינטלקטואליות מצומצמות, וזאת בניגוד למצב הנוכחי שבו הוא זוכה לתמיכה גוברת בקרב הציבור הרחב (בניגוד להנהגה הפלסטינית כיום, שעדיין מפגינה גישה מסויגת בנושא); שנית, בעבר הונע קידום הרעיון משיקולים אידיאולוגיים ואסטרטגיים, ואילו כיום הוא נסמך בעיקרו על מניעים מעשיים-חומריים, שבמרכזם רצון לשימור או לשיפור מרקם החיים של הפרט ושל הקולקטיב הפלסטיני; ושלישית, בעבר הגדירו הפלסטינים את עצמם במסגרת רעיון המדינה האחת כבעלי ההגמוניה בישות העתידית (בעיקר במסגרת רעיון 'המדינה הפלסטינית הדמוקרטית האחת'), ואילו כיום ניכרת נכונות מצד רבים מהם להסתפח למדינת ישראל ולחיות – לפחות בטווח הקצר – תחת הגמוניה יהודית.

התמיכה הגוברת ברעיון המדינה האחת בקרב הפלסטינים מלווה בשינוי של מאפייני המחאה נגד ישראל והמאבק עימה: לא עוד הסתפקות בדרישה למימוש זכויות לאומיות ובמיוחד עצמאות מדינית, אלא תביעה למימוש זכויות אזרחיות וזכויות הפרט. עוד חידוש שמאפיין את המאבק הנוכחי ואשר קשור לרעיון המדינה האחת הוא הזיקה הגוברת של הפלסטינים בגדה המערבית לאלה החיים במגזר הערבי בישראל. תביעת ערביי ישראל לשוויון זכויות אזרחי מלא מלווה בדרישה גוברת לשינוי צביונה של המדינה, ובשוליה גם קריאה למימוש יעד המדינה האחת בכל שטח "פלסטיני ההיסטורית" – יעד שמגלם פוטנציאל לשיתוף פעולה בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק.

השינוי ביחס הפלסטיני כלפי רעיון המדינה האחת נובע משילוב בין מגמות במישור האסטרטגי להתפתחויות במישור החברתי, הכלכלי והתרבותי. במישור האסטרטגי רווחת תחושה קולקטיבית שלפיה התנועה הלאומית הפלסטינית נתונה כיום בשפל חסר תקדים כמעט, וזאת לנוכח מספר מגמות: הקיפאון העמוק בתהליך המדיני, המלווה בהתרחקות מתמשכת מהאפשרות להקמת מדינה עצמאית בטווח הנראה לעין; הפיצול הפנימי בין הממשלים בגדה המערבית וברצועה עזה, המאיים

על האפשרות לכונן ישות פלסטינית מאוחדת בעתיד כלשהו; הניכור הגובר בין החברה לבין שתי ההנהגות במערכת הפלסטינית, וחוסר האמון הציבורי ביכולתן לממש את יעד העצמאות; דחיקת הנושא הפלסטיני ממוקד סדר היום האזורי והבינלאומי, נוכח העיסוק בסוגיות שנתפסות כחשובות יותר; וכן המשבר החרף ביחסים בין הפלסטינים לממשל האמריקאי הנוכחי. בעקבות זאת מתחזק בשיח הפלסטיני הטיעון שלפיו מוצו ונכשלו כל האסטרטגיות הלאומיות שנועדו לממש את היעדים הלאומיים, ובראשן המשא ומתן המדיני. האחרון אמור היה להביא למימוש חזון שתי המדינות ולכינונה של מדינה פלסטינית עצמאית בגבולות 1967 – יעד שלהערכת הפלסטינים ישראל אינה מתכוונת לממש, ובמקום זאת היא חותרת ל"בליעה" הדרגתית של השטחים, ובמיוחד הגדה המערבית.

לצד הייאוש מחזון שתי המדינות התמיכה הגוברת ברעיון המדינה האחת ניזונה גם ממגמות במישור הפנימי, המגלמות שינוי הדרגתי בדיוקנה של החברה הפלסטינית, ובראשן: הכמיהה הקולקטיבית לשימור מרקם חיים יציב יחסית (דבר שבולט במיוחד בגדה המערבית בעשור האחרון); דה-אידיאולוגיזציה וא-פוליטיות הרווחות בקרב מגזרים רחבים בציבור הפלסטיני, המשקפות לאות משנים רבות של מאבק אלים שהונע מכוח סיסמאות מהפכניות, שבסופו של דבר כשל במימוש היעדים הלאומיים; למידת הלקח לגבי השפל העמוק שאליו נקלעו החברות הערביות באזור בעקבות מהפכות 'האביב הערבי', והרתיעה מהידרדרות למצב דומה; וכן עלייתו של הדור הפלסטיני הצעיר, הממוקד בחלקו הגדול במיצוי ופיתוח עצמי ומתייחס באופן חשדני ואף מנוכר למקורות הסמכות שסביבו, לרבות ההנהגה הפלסטינית. האינטרסים הקולקטיביים אומנם לא נעלמו כליל, אולם הם ניצבים בצל ניסיון של הציבור לבחון סדר חלופי לחזון שתי המדינות, שבמסגרתו יינתן מצד אחד מענה לכמיהות הלאומיות, ומהצד השני יובטחו האינטרסים החומריים של הפלסטינים.

שובה של 'המדינה האחת': ההקשר הפוליטי

הפגנת אכזבה עמוקה מחזון שתי המדינות וקריאה לבחון את חלופת המדינה האחת במקומו מלווה את התהליך המדיני מאז ראשיתו. כבר במחצית השנייה של שנות התשעים עלו קולות כאלה מפי אנשי מפתח מתחומי הפוליטיקה והתקשורת ובקרב האינטלקטואלים בזירה הפלסטינית. אלה הכתירו את תהליך אוסלו ככישלון ואף כאיום על היעדים הלאומיים הפלסטינים, וקראו לאימוץ רעיון המדינה האחת במקומו. במסגרת זו נטען כי תהליך אוסלו מספק לישראל כסות להעמיק את שליטתה בשטחים (בעיקר הרחבת ההתנחלויות ו"יהוד" ירושלים), וכי הוא לא יסתיים בכינון מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים, קל וחומר בשיבת הפליטים. במוקד הביקורת ניצבה הטענה ולפיה תהליך אוסלו מנציח מציאות

של "קנטונים" או "בנטוסטנים" (כינוי למדינות החסות של התושבים השחורים שהקים משטר האפרטהייד בדרום-אפריקה). במסגרת זו נטען כי הפלסטינים מגודרים בתוך ה"שמורות" שהקימה עבורם ישראל – דבר המספק לאחרונה שקט ביטחוני והזדמנות להשתלט בהדרגה על מרב השטח של "פלסטין ההיסטורית". המצדדים ברעיון המדינה האחת גורסים כי הוא צפוי להעניק לפלסטינים פתרון לבעיותיהם הנוכחיות, ולאורך זמן אף לספק להם הזדמנויות אסטרטגיות. לפי גישה זו, מימוש הרעיון יביא לאיחודם של כל מוקדי הזירה הפלסטינית שהיו מפוצלים מאז 1948 (הגדה המערבית, רצועת עזה, מזרח ירושלים והמגזר הערבי בישראל), ובהמשך יאפשר שיבה מלאה של הפליטים וכן דומיננטיות פלסטינית במדינה האחת, לאור היותם רוב דמוגרפי בה. חסאם ח'צ'ר, ממנהיגי מגזר הפליטים בגדה המערבית ובעבר מראשי פתח באזור שכם, טען כי רעיון המדינה האחת, בין שתהיה מדינת כלל תושביה ובין שתהיה מדינה דו־לאומית, ייצור הזדמנות למימוש מלא של שיבת הפליטים – יעד שסיכוייו במסגרת המשא ומתן של תהליך אוסלו מוגבלים מאוד.² עלי אל-ג'רבאוי, בעבר שר ההשכלה הגבוהה ברשות הפלסטינית וסגן נשיא אוניברסיטת ביר זית, הציג גישה מפוכחת אך עגומה בנושא, כאשר העיד כי הוא מעדיף באופן אישי את חזון שתי המדינות, אולם בהתלבטות בין "מדינת הקנטונים" שמתהווה בפועל לבין רעיון המדינה האחת הוא בוחר בלית ברירה בחלופה השנייה, הגם שברור לו כי יש קושי רב ביישומה, במיוחד נוכח התנגדות רוב הציבור היהודי כלפיה.³

רעיון המדינה האחת זכה להבלטה יתרה בשיח הפוליטי הפלסטיני בעשור האחרון. זאת, כאמור, על רקע הייאוש הגובר מהאפשרות של מימוש רעיון המדינה

רעיון המדינה האחת זכה להבלטה יתרה בשיח הפוליטי הפלסטיני בעשור האחרון. זאת, כאמור, על רקע הייאוש הגובר מהאפשרות של מימוש רעיון המדינה העצמאית, בעקבות המשבר המתמשך במישור המדיני.

העצמאית, בעקבות המשבר המתמשך במישור המדיני. הדבר בא לידי ביטוי בהתייחסות של בכירי הרשות הפלסטינית שהעלו את הנושא – הן כאמצעי להבעת ייאושם מהקיפאון המדיני, אך פעמים רבות גם כאיום כלפי ישראל לגבי "תרחיש הבלהות" שאליו שני הצדדים עלולים להיקלע נוכח התפוגגות חזון שתי המדינות. הבכירים הפלסטינים הפגינו בניתוחיהם הבנה של החשש העמוק המקנן בקרב הציבור היהודי משינוי המאזן הדמוגרפי, מצב שיעמיד בסכנה את המפעל הציוני, ואת יכולתה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית. בהקשר זה בלט במיוחד נאומו של אבו מאזן בעצרת הכללית

של האו"ם ב-20 בספטמבר 2017. הוא הזהיר כי אם יתרוסק חזון שתי המדינות יתבעו הפלסטינים "שוויון זכויות לכלל תושבי פלסטין ההיסטורית במסגרת מדינה אחת". עוד טען כי "אם פתרון שתי המדינות ייהרס נוכח יצירת מציאות

של מדינה אחת עם שתי מערכות חוק, אפרטהייד... לא לכם ולא לנו תהיה ברירה אלא להמשיך את המאבק ולדרוש זכויות שוות לכל ערביי פלסטין ההיסטורית... זהו אינו איום, אלא אזהרה שנובעת מכך שהמדיניות הישראלית חותרת באופן מסוכן תחת פתרון שתי המדינות".⁴

שובה של 'המדינה האחת': ההקשר החברתי-ציבורי

בניגוד למישור הפוליטי, שבו כאמור ניכרת עדיין הסתייגות מרעיון המדינה האחת, הרי בציבור הפלסטיני ובפרט בגדה המערבית מסתמן עניין גובר ברעיון. מדובר במגמה נטולת התלהבות או תקוות לעתיד וחסרת עומק רעיוני או מסגרת ארגונית סדורה, שכוחה שאוב מהכמיהות הקולקטיביות למימוש עצמי – במיוחד בקרב בני הדור הצעיר – שלא רווחו בעבר. אז הפלסטינים דבקו במידה רבה יותר בהקרבה, באורך רוח ובהצבת היעד הקולקטיבי לפני האינטרסים האישיים. הנסיבות כיום מתעלות את הציבור הפלסטיני לפיתוח דפוסי חשיבה מפוכחים ותועלתניים, שבמרכזם דחיקת רעיונות שלא נראה כי הם ניתנים למימוש בעת הנוכחית, והתמקדות ברעיונות שעשויים לשפר את מצבם של הפרט ושל הקבוצה כבר בטווח הנראה לעין. כל זאת, כאמור, מבלי לוותר על הזהות ועל השאיפות הלאומיות, אלא לפתח דרך לממשן באופן התואם את המציאות הנוכחית.

המגמות שצוינו משתקפות היטב בסקרי דעת קהל שנערכו בשנים האחרונות במערכת הפלסטינית. בסקר שנערך בספטמבר 2016 על ידי מרכז ירושלים למדיה ולתקשורת (JMCC) בקרב כאלף צעירים בני 15–29 מהגדה המערבית ומרצועת עזה, הוצגה השאלה: מהי הדרך הטובה ביותר להביא לשינוי פוליטי? 52 אחוזים מהנשאלים ענו כי הדרך היא להיות אזרח טוב, ובעיקר ללמוד ולעבוד היטב; 20 אחוזים גרסו כי הדרך היא השתלבות בארגון אזרחי חברתי מקומי, 13 אחוזים – השתתפות בהפגנות, 10 אחוזים – הצטרפות למפלגות פוליטיות ו-5 אחוזים – ביצוע פיגועי יחידים. עוד העלה הסקר כי 54.5 אחוזים מבני הדור הצעיר הגדירו את האבטלה כבעיה המרכזית שעימה מתמודדת הזירה הפלסטינית, 10.7 אחוזים סברו שהמשברים במישור הפוליטי הם הבעיה המרכזית, כ-10 אחוזים הצביעו על המשכורות הנמוכות, 6.7 אחוזים – על מגבלות התנועה המושתות על הפלסטינים, ו-3.2 אחוזים הצביעו על קודים חברתיים ותרבותיים נוקשים ומגבילים.⁵ סקר של מכון AWRAD (Arab World for Research and Development) ממרץ 2016 המחיש בממצאיו את העניין המוגבל של בני הדור הפלסטיני הצעיר בסוגיות פוליטיות: 43 אחוזים מהנשאלים בני הדור הצעיר ידעו מיהו מייסד אש"ף, בעוד 73 אחוזים ידעו מיהו מייסד פייסבוק.⁶

ניהול שיח ישיר ובלתי אמצעי עם פלסטינים, במיוחד עם בני הדור הצעיר בקרבם, ממחיש היטב את התמיכה הגוברת ברעיון המדינה האחת ואת השוני

ביחס לצידוד ברעיון זה בעבר. צעירים מכלל המחוזות הגיאוגרפיים והמגזרים החברתיים מעידים במסגרת שיח עימם כי מימוש הישגים חומריים ומיצוי עצמי הם שאיפה מרכזית בחייהם, שאינה נופלת מהמשך דבקותם במימוש היעדים הלאומיים הקולקטיביים ולפרקים אף משתווה לה, או זוכה בעדיפות קלה על פניה. החידוש המשמעותי במסגרת השיח הציבורי הפלסטיני בעניין המדינה האחת מגולם בהבנה הברורה כי מימוש התרחיש הזה בנסיבות הנוכחיות משמעו הסתפחות לישראל וקבלת ההגמוניה הישראלית (לפחות בשלב הראשון) – תרחיש המקובל על רבים בתמורה לכך שיוענקו להם אזרחות וזכויות מלאות. דגם החיקוי המרכזי מבחינת הפלסטינים בגדה המערבית הוא זה של המגזר הערבי בישראל, וכמיהתם המרכזית היא להשגת **הויה זרקאא'** – תעודת זהות כחולה (ישראלית).⁷ האחיזה שקונה רעיון המדינה האחת בציבור הפלסטיני מוצאת גם היא ביטוי בולט בסקרי דעת הקהל במערכת הפלסטינית. מעקב אחר המענה שניתן לשאלה זהה בנוגע למידת התמיכה בחזון שתי המדינות וברעיון המדינה האחת, שהוצגה בסקרי ה-JMCC בשני העשורים האחרונים, משקף מספר ממצאים מעניינים: בשנת 2001, על רקע אינתיפאדת אל-אקצא, התמיכה בחזון שתי המדינות הייתה בנסיגה חריפה, והתמיכה ברעיון המדינה האחת נסקה (כ־30 אחוזים, השיעור הגבוה ביותר מאז חתימת הסכם אוסלו); לאורך העשור וחצי שלאחר מכן וככל ששכך העימות עם ישראל התחזקה התמיכה הציבורית בחזון שתי המדינות, והצטמצם הצידוד ברעיון המדינה האחת (10–15 אחוזים); ואולם בשנים האחרונות – על רקע המשבר המעמיק בתהליך המדיני – נרשמה חזרה לגישה שרווחה לפני שני עשורים בדבר צמצום התמיכה בחזון שתי המדינות והתרחבות התמיכה ברעיון המדינה האחת; שיאה של התופעה נרשם בספטמבר 2018, אז הביעו 37.5 אחוזים מהנשאלים תמיכה בחזון שתי המדינות (שפל חסר תקדים במידת התמיכה הציבורית בו), ורעיון המדינה האחת זכה ב־30.3 אחוזי תמיכה (היקף דומה לתמיכה ברעיון בשנת

2001); בגדה המערבית הסתמנה התמורה בצורה חריפה במיוחד, כאשר התמיכה בחזון שתי המדינות עמדה על 37.1 אחוזים (בהשוואה ל־48 אחוזים בפברואר 2017), בעוד התמיכה ברעיון המדינה האחת עמדה על 31 אחוזים (בהשוואה ל־20.3 אחוזים בפברואר 2017).⁸ ממצאים דומים עלו גם בסקרי המרכז הפלסטיני למדיניות ולדעת קהל (PCPSR) בראשות ח'ליל אל-שקאקי. במסגרת זו ניכר כי התמיכה ברעיון המדינה

ניכר כי התמיכה ברעיון המדינה האחת נבעה ברובה מהדעיכה המתמשכת באמון הציבור הפלסטיני בתוחלת של חזון שתי המדינות

האחת נבעה ברובה מהדעיכה המתמשכת באמון הציבור הפלסטיני בתוחלת של חזון שתי המדינות. בסקרי המכון מאמצע שנות התשעים עלה כי 80 אחוזים מהנשאלים צידדו בחזון שתי המדינות, לעומת 5 אחוזים שתמכו ברעיון המדינה

האחת. בשנת 2005 הצטמצם היחס לרעת חזון שתי המדינות ל-20:70, ובשנת 2015 היה היחס 30:50. המגמה בולטת במיוחד במעקב שהתבצע במהלך העשור האחרון: ביוני 2008 הביעו 58 אחוזים מהנשאלים תמיכה בחזון שתי המדינות ו-27 אחוזים תמכו ברעיון המדינה האחת; במאי 2009 צידדו 61 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-23 אחוזים ברעיון המדינה האחת; במאוס 2010 תמכו 57 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-29 אחוזים ברעיון המדינה האחת; בדצמבר 2015 תמכו 51 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-34 אחוזים ברעיון המדינה האחת; בספטמבר 2016 תמכו 52 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-30.6 אחוזים הביעו תמיכה ברעיון המדינה האחת; באוגוסט 2017 תמכו 53 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-21 אחוזים ברעיון המדינה האחת או בהסתפחות לישראל; ובנואר 2018 תמכו 46 אחוזים בחזון שתי המדינות ו-27 אחוזים ברעיון המדינה האחת או בהסתפחות לישראל. נוסף על כך, כל סקרי המכון מאז ראשית 2015 ועד היום מעידים על רוב של כ-60 אחוזים מהנשאלים הסבורים כי חזון שתי המדינות אינו ישים, בעיקר בשל מפעל ההתיישבות בגדה המערבית.⁹

התמיכה הציבורית הגוברת ברעיון המדינה האחת נעדרת מסגרת סדורה שתאפשר תרגום של התחושות הקיימות בשטח למהלך פוליטי, והמרת כמיהות הלב לצעדים מעשיים. הגילום הארגוני של התמיכה הציבורית ברעיון מוגבל מאוד במערכת הפלסטינית. חוגים של פעילי ציבור והוגי דעות פלסטינים המצדדים ברעיון המדינה האחת פעלו בשנים האחרונות למיסוד ארגוני של פעילותם. חלק מהם מקיימים קשרים עם חוגים בישראל, בעיקר קבוצות של אינטלקטואלים ואנשי רוח השותפים לתמיכה ברעיון המדינה האחת. מבין אלו בלט במיוחד ארגון בשם 'התנועה העממית למען מדינה דמוקרטית אחת בפלסטין ההיסטורית' שנוסד במאי 2012 ומונה כמה עשרות פעילי ציבור, אנשי רוח ואקדמאים, רובם הגדול חברים בפתח (בראש התנועה עומד ראצ'י אל-ג'ראעי, מרצה למדע המדינה מאוניברסיטת אל-קודס ופעיל פתח בולט במהלך האינתיפאדה הראשונה).

בנתיב לא מודע ובדרך לא מתוכננת: כיצד תתממש 'המדינה האחת'?

חוקרים ואנשי רוח ותקשורת רבים בישראל טוענים בשנים האחרונות כי 'המדינה האחת' אינה תרחיש שעלול להתפתח בעתיד, אלא מציאות שמתהווה כבר עתה גם ללא תכנון או הכרזה רשמיים. ההיסטוריון מתי שטיינברג טען כי לנוכח שקיעתה ההדרגתית של פרדיגמת שתי המדינות מתבססת בפועל המציאות הדו-לאומית של מרחב אחד, שעלול להוות "קדימון להסדרה דה יורה של מציאות חוקתית דו-לאומית".¹⁰

ואכן, המציאות בגדה המערבית משקפת במידה רבה התרחבות של קו המגע בין שתי האוכלוסיות. המרחב הטריטוריאלי – ועימו המשקל הדמוגרפי – של ההתיישבות הישראלית בגדה המערבית גדלים ללא הרף, עד שהם מגיעים להשקה כמעט למרחב הטריטוריאלי הפלסטיני, הן באזורי הערים והן במרחב הכפרי. זאת ועוד, התשתיות האזרחיות והמרחבים הכלכליים של ישראל ושל הפלסטינים מצויים בתהליך של מיזוג גובר, שבמסגרתו בולטת התלות המוחלטת כמעט של הגדה המערבית בישראל. הדבר ניכר למשל באספקת שירותים האזרחיים (במיוחד חשמל ומים); במשקלם הרב של החוזי המס של ישראל בתקציב הרשות הפלסטינית; בתלות העמוקה של הפלסטינים בישראל בתחומי היבוא והיצוא; וכן בהיקף הגדל של פועלים פלסטינים המועסקים בישראל או בהתיישבות הישראלית בגדה המערבית. כל זאת, נוסף על התלות המוחלטת של הפלסטינים בגדה המערבית בישראל בכל הנוגע לתנועות מהאזור ואליו ובתוכו.

סביר להניח כי תרחיש המדינה האחת לא יתממש בנקודת זמן אחת, וכנראה גם לא מכוח החלטה סדורה, אלא מתוך דינמיקה של התהוות, "היתעלות" לא מודעת ולא מתוכננת למציאות שבה שני העמים החלו להימצא כבר בשלב הנוכחי. אפשר לשער כי בדרך לקיום רשמי של המדינה האחת יהיו מספר תחנות מרכזיות. הראשונה שבהן צפויה להיות היחלשות של השלטון המרכזי הפלסטיני והתפתחות של "מדינת קנטונים" שברירת. השלב הזה צפוי להתממש למשל בעקבות היעלמות אבו מאזן מהזירה הפוליטית הפלסטינית והיקלעותה של זו לבלבול, לחוסר יציבות ואף למאבקי ירושה. השלב השני יכול להתממש בסיפוח ישראלי רשמי של חלק מהגדה המערבית (למשל שטחי C) או של כולה – דבר שיטשטש את הגבולות בין שתי הישויות ויבוא לידי ביטוי בהענקה חלקית או מלאה של תושבות או אזרחות לפלסטינים תושבי האזור. בשלב השלישי סביר שתתפתח מציאות של אפרטהייד, וזאת נוכח חוסר הרצון הבסיסי של ישראל "לספוג" את שלושה מיליון הפלסטינים בגדה המערבית אליה כאזרחים שווי זכויות. כבר עתה מביעים הפלסטינים את החשש כי מציאות של מדינה אחת (בשונה ממצב רשמי של מדינה אחת) – משמעה המשך שלטון ישראל על הפלסטינים בדרכים אחרות. החוקר הפלסטיני רא'ף זריק טען בהקשר זה כי מצב של מדינה אחת אין משמעו תום המאבק ופתרון הבעיות של הפלסטינים, שכן סביר להניח שתישמר במסגרתו ההגמוניה של היהודים ("יחסי אדון-עבד"), והדבר יחייב את הפלסטינים לקדם מאבק אזרחי רחב היקף תוך גיוסה של המערכת הבינלאומית.¹¹

ואולם, מתח פנימי עז בתוך ישראל, לצד מאבק פלסטיני בזירה הפנימית ולחץ חיצוני כבד על ישראל מכיוון הזירה הבינלאומית עלולים להביא לבסוף לתחנה הרביעית והאחרונה – הכרזה רשמית על כינונה של מדינה אחת, שבה כל התושבים יהיו אזרחים שווי זכויות. סביר להניח כי תהיה זו ראשיתו של פרק היסטורי חדש,

כזה שלא בהכרח יבשר על התפוגגות המתחים והעוינות שאפיינו את העבר, אלא דווקא על התעצמותם.

סיכום ומבט קדימה

בכל יום שבו נמשכת המציאות הנוכחית, ישראל והפלסטינים נעים לעבר הפיכת רעיון המדינה האחת למציאות קיימת. מגמה זו מונעת מכוח ייאוש, סתגלנות, אובדן אמון ביתר החלופות האסטרטגיות ונטייה של שני העמים להעדיף את טיפוח הוויית 'הכאן והעכשיו' על פני המשך המאבק המתיש והדבקות באידיאולוגיות העבר. הדבר בולט בעיקר בקרב הפלסטינים, שנראה כי הם נעים לכיוון המדינה האחת מתוך גישה פרקטית נטולת ממד אידיאולוגי.

ואולם, התממשות המדינה האחת אינה צפויה להיות סיום של דרך, קל וחומר של מאבק, אלא כנראה סימן לראשיתו של עימות חדש, והפעם ברוח של "בלקניזציה", ולאחר ששני העמים הגדילו את מרחב המגע והעירוב ביניהם בכל המישורים: המוסדי-שלטוני, הכלכלי, הגיאוגרפי והדמוגרפי. עם זאת, רעיון המדינה האחת אינו תרחיש דטרמיניסטי, ובדרך להתממשותו יש עדיין קשיים ומכשולים רבים, אך גם תחנות עצירה אפשריות שעשויות להתפתח מכוח הבנה של העתיד ההרסני הצפוי לשני העמים. זאת ועוד, חלק גדול בציבורים הישראלי והפלסטיני עדיין מתנגד לרעיון המדינה האחת, מתוך רצון לשמור על אקסקלוסיביות לאומית. היהודים חרדים מאוד מפני ערעור צביונה היהודי של ישראל, וחלק ניכר מהפלסטינים מודעים לכך שלא יוכלו להתקבל כאזרחים שווים זכויות על ידי ישראל, ולפיכך מעוניינים בכינונה של מדינה בעלת רוב פלסטיני מובהק. הסתייגות מהרעיון קיימת גם מצד הקהילה הבינלאומית, שממשיכה לצדד באופן גורף בחזון שתי המדינות כנוסחה העיקרית לפתרון הסכסוך.

בישראל ניכרת בשנים האחרונות ערנות רבה לגבי השבריריות של המערכת הפלסטינית ולגבי האפשרות שהתפתחויות פנימיות בה יקרינו באופן מהיר ורחב על המציאות בתוך המדינה. החשש המרכזי בהקשר זה הוא מפני איומים מידיים כגון עימות אלים, אינתיפאדה שלישית או התפרקות מהירה של הרשות הפלסטינית, שתלווה בהתפתחות כאוס פנימי וגלי טרור. ייתכן שהאיום האמיתי אינו מגולם ב"פיצוץ" שממנו מתריעים בישראל זה מספר שנים ולא התממש עד כה, אלא דווקא בשקט הזוחל היום-יומי של היווצרות המציאות החדשה והבלתי מוכרת של המדינה האחת. זהו שקט מתעתע שיוצר אשליה של יכולת להמשיך לאורך זמן את הסדר הנוכחי, על בסיס היציבות החומרית. בסופו של דבר, השקט הזה יעמיד את שני העמים כבר בשנים הקרובות בפני מציאות סבוכה שהם אומנם חזו באופן כללי, אולם מעולם לא דמינו בצורה מוחשית. לא זו בלבד שמצב זה ישנה את התנאים האסטרטגיים הבסיסיים שבהם פועלת ישראל, אלא הוא גם

יחייב אותה לדיון נוקב על אופייה ועל עתידה כמדינה יהודית ודמוקרטית, ואולי אף יאלצה לשנות את מאפייניה הבסיסיים.

מסקנה כזאת מחייבת הרהור מעמיק לגבי החלופות האסטרטגיות העומדות בפני ישראל בהקשר הפלסטיני בכלל, וביחס לגדה המערבית בפרט. המציאות הנוכחית תתקשה להתקיים לאורך זמן והיא עלולה להתערער לנוכח שינויים אפשריים במערכת הפלסטינית (למשל השלכות היום שאחרי אבו מאזן) או בישראל (למשל השפעת זעזועים כלכליים במדינה על המשק הפלסטיני). על רקע זה, חיוני שישראל תשקול את כלל החלופות האסטרטגיות העומדות בפניה: החל מקידום הסדר מתואם בין הצדדים (חלופה מועדפת מבחינת שני הצדדים, שנראה כי יש קושי לפחות כרגע ביישומה), וכלה במהלך חד-צדדי בגדה המערבית. ראוי מכל מקום שהתכלית האסטרטגית המרכזית של כל חלופה שתבחור תהיה מניעת הגלישה לתרחיש המדינה האחת.

הערות

- 1 David M. Halbfinger, "As a 2-State Solution Loses Steam, a 1-State Plan Gains Traction," *The New York Times*, January 5, 2018.
- 2 חסאם ח'צ'ר, "מן אל-נכבה אלא אל-דולה אל-ואחדה", **חק אל-עודה** (בית לחם), מס' 17, מאי 2006.
- 3 עלי אל-ג'רבאוי, "אל-מאזק אל-פלסטיני ואל-ח'יאר אל-יחיד לל-ח'רוג' מנה", **אל-דראסאת אל-פלסטיניה** מס' 58, אביב 2004, עמ' 9-10.
- 4 הטלוויזיה הפלסטינית, 20 בספטמבר 2017.
- 5 The Jerusalem Media and Communications Centre, Poll No. 88, September 2016, *Poll among Youths*, p. 24, <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=873>
- 6 "סביב שביתת המורים ומשמעויותיה (שני סקרי דעת קהל: הפלסטינים בגדה המערבית והאליטות)", 3 במארס 2016, <http://www.awrad.org/files/media/Arabic%20Press%20Release%20March%20teachers%202016.pdf>
- 7 ראו רשמים ברוח זו שעלו במפגשים שערך אבי יששכרופ בעיירה סעיר שבהר חברון (אתר החדשות וואלה!, 7 במארס 2016); ובמחנה הפליטים ג'נין (אתר החדשות וואלה!, 15 בינואר 2016).
- 8 ראו כלל הסקרים באתר האינטרנט של המרכז, <http://www.jmcc.org/polls.aspx>
- 9 ראו סקרי המרכז לאורך השנים, כפי שמובאים באתר המרכז, www.pcpsr.org
- 10 מתי שטיינברג, "כיצד תופסים ומקבלים הפלסטינים את רעיון המדינה האחת", הרצאה במסגרת מכון תמי שטיינמן למחקרי שלום, 17 באפריל 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=dSXelPgxW6U>
- 11 ראו אף ז'יק, "חל אל-דולה אל-ואחדה?: מן אל-צראע חתא אל-מות אלא ג'דלית אל-סיד-אל-עבד", **אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, מס' 86, אביב 2011, עמ' 128-142.